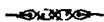

պարանոցի մասին. իսկ պարանոցը փակուած է փոսով եւ ժպտով. Սարաբն 529, Պարմ. 941, Մայրաքաղաք Հայոց Պարթեւաց ժամանակ, Գրիստոսէ յառաջ 166ին Տիմոթեոս (Fabricius Theoph. v, Mytilene 82 եւ 131), Գրիստոսէ ետքը 163ին Պրիկոսէ կործանած, յետոյ վերստին շինուած, Դ. Գարուն Տոյ Պարթեւոյց աճեա Փաւստ. 30, Gelzer Anfänge 131, 368ին Պարսիկներէն առնուած Ամ. 25, 7, 12 (ըստ Փաւստ. 172 ի հիմնուց կործանած), Ե. Գարուն իշխէէն եւ Փարսիցիէն կը յիշուի, յետոյ նաեւ արաբացի մահմադիկներէն, Թովմ. Կիշ. 63 (Ժ. Գար) զայն ստացուած Կաթողիկոսաց կը կոչէ, զոր արաբացի Ոստիկանն խուզման (արաբ. Chuzaima) իրեն կորցնց եւ ընդ միշտ կաթողիկոսներէն յափշտակեց, Հմմտ. Ինքիւմ. ՀՀ. 485—497, ԱԱ. 395—404, Ghazarian Arm. u. d. arab. Herrschaft 84: Անունն բարբառու է հ. Տ. Արտաշէս. յն. Artaxias անունն պահպանուած մեծեւ ի պահ. Լուս. եւ կը նշանակէ «Ուրախութիւն Արտաշէսի», Հմմտ. Հ. Գ. 28, 29, 211, Ա. 8 Anz. 44, KZ. 37, 140—141. Բազմաքս եր բուն Արտաքս գաւառին մէջ. խոր աշխարհագրութեան յետադիւրս բաժանման համաժամ հարկ է որ ինչպէս Թ. 189 Ոստանն Դրեւոյ գ. ին մէջ, Բազմաքս գիւղը վերջնականապէս գեոքընուած է:

ԱՐՏԱՆԻՍԵԱՆ Թ. 99 Գ. Վասպուրականի, Արտաշէսի առանձն Արծր. 215 Վասպուրականի մէջ. Արտաշէս (յատուկ անուն Հ. Գ. 28, 29) + Եւ մասնիկ, Հմմտ. Արտաշէս Արտաշէսեան — Արտաշէս Գրիկ Արտաշէս, Արծր. 254:

ԱՐՏԱՆԻՍԻՍ ԱՊԱՐԱՆԻՍ անպատմ Սինեոյ մէջ Օրբել. 1, 217, ԱԱ. 79. Արտաշէս' փրկանակ Արտաշէս (Հ. Գ. 29, Justi Namenbuch 38) + Արտաշէս Հ. Գ. 104 — Եւ անուն, պաշտ Արտաշէս Թ. — Հմմտ. Արտաշէս Գրիկ + յարգածնոսն ըստ ԱԱ. 401, Արտաշէս կամ Արտաշէսի? մատուան յարգածնոսն ԱԱ. 168, Արտաշէս Թ. 120 Կուսական Գ. ին մէջ ԱԱ. 287, 289?:

ԱՐՏԱՆԻՍԵԱՆ Թ. 100 Գ. Վասպուրականի, Արտաշէս (յատուկ անուն Հ. Գ. 30) + Եւ մասնիկ, (Հարմարութիւն) 4. ՆԻՐԵՍՄԱՆ

Ս Ս Յ Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ՍՐԻՆԻՆԵՆ ՍՐԻՐԱՊՏՈՒԹՅԱՆ ՈՅՈՒՐԱՆՆԵՐ

Գեղեցիկ գործ մը, լայն տեսած կէմբրիլի

«Աշխարհագրական Հաւաքման» մէջ, որուն նպատակն է պատմական-աշխարհագրորէն նկատարել «Միջագետքի, Պարսկաստանն ու կենդրոնական Ասիան» իսլամական աշխարհակալութենէն մինչեւ Թիմուրի օրերը, և ինչպէս արդէն

1 Արտաշէս Եւ Սրտաշէս մէ, զոր կարելի ըլլար զննէր ուսում. Տեղագիտ.:

տիտղոս կը ցուցնէ¹, Երկաթուղիները սակայն շատ աւելին կու տայ քան զոր խորագիրը կը խոստանայ: Թատկապէս շատ բան կայ նաեւ Հայոց աշխարհի մէն կողման համար: Հեղինակին նպատակն եղած է, ինչպէս Թատկապէս բանին մէջ կը յայտարարուի, գործ մ'ընել ի մի հաւաքելու եւ ամբողջութեան մը վերանայել: այն մէն տեղեկութիւնքն, զոր միջինդարեան արաբացի, պարսիկ եւ Թուրք աշխարհագիրները գրած են՝ Միջագետքաց, Պարսկաստանի եւ կենդրոնական Ասիոյ մերձաւոր աշխարհաց մասին, եւ այն՝ ի նկատի ունենալով ամենահին իսլամ գրիչներն եւ համեմատ միջին Թիմուրի մահուան ժամանակները, որով ներգործական Ասիոյ այս ամենամեծ աշխարհակալութենէն ետքը՝ գրեթէ կ'աւարտ արդէն, կ'ընէ, Ասիոյ համար միջինդարեան շրջանը՝ Ժեղ դարուն: Այս երկաթուղիները շարունակութիւն եւ ըլլում մըն է Հեղինակին միւս գործոց՝ «Պաղեստին իսլամաց օրով», եւ «Բաղդադ Աբասեան Ամիրտապետ օրով», Դուրս կը ձեռն բուն Արաբիա, Եգիպտոս, Ափրիկան եւ Սպանիական Ամիրտապետութիւնը, զորմը կը թողու ուրիշ գիտնոր մը քննութեան: Այս մասնաւոր քննութիւններէն ետքը՝ որոնց մէջ այնպէս մեծ բաժին մ'ունի Հեղինակը, կարելի պիտի ըլլայ գրել ընդհանուր միջնադարականաց աշխարհագրական պատմութիւնը:

Որչափ ալ յատկապէս պատմական-աշխարհագրական նպատակ ունի հեղինակը, շէ մտցած նաեւ քաղաքաբնական միւս կէտերը՝ բերքեր, արուեստ, վաճառականութիւն, ուղիներ եւնա իւրաքանչիւր կարեւոր կէտի համար նշանակած են՝ Գոնէ համառօտիւ՝ աղբիւրները: Ասոնց ցուցակը կը ցուցնէ որ՝ Թողով Նորագոյն երկիրը՝ նոյն իսկ յատկապէս արեւելեանը, զորմը գործածած է, բաւական բազմաթիւ են, սկսելով Ին-Խորդարբէնէ (Հիւր. 250ին = 834 Թ. Գ.) մինչեւ Զահան-Դուսմա (Հիւր. 1010 = 1600 Թ. Գ.) եւ Աբու-Լ-Գազի (Հիւր. 1014 = 1604. տես էջ XVIII): Մեծ առաւելութիւն մըն են բազմաթիւ քաղաքները, որոնք պայծառ կը ցուցնեն իւրաքանչիւր:

1 The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timu, by G. Le Strange. Cambridge 1905. („Cambridge Geographical Series“, ed. F. H. H. Guillemard.) 8° pp. XVIII + 536, Map. 1-X. Երկաթուղիներ են՝ Ինչպէս Հեղինակը կը յիշէ՝ „Baghdad under the Abbasid Caliphate“, 1900. եւ „Palestine under the Moslems“, 1890.

քանչիւր կողման եւ պէսպէս Ամիրապետութեանց իշխանութեան սահմաններն, ընականապէս գծուած յիշեալ աշխարհագրաց տուած տեղեկութեանց եւ յիշեալ ժամանակամիջոցներուն համար, քարտեսները թուով տան են:

Թէ այսպիսի գրքի մէջ Հայոց աշխարհի շատ ալ կողմերն ի նկատի պիտի առնուէին, ընդհանր. եւ այսպէս ալ եղած է արգենմբը, ընդհանուր ներածութիւնէ մ'ետքը (գլ. Ա) մի առ մի կը նկարագրուին իւրաքանչիւր նահանգ եւ աշխարհ, ըստ կարեւորութեան մէկ կամ Ժանքի գլուխներով. (ընդ. ամէնը 34 գլուխ.) Ասոցմէ գոնե ութ ընդարձակ գլուխներ սերտ կապ ունին մեր աշխարհի եւ անմիջական գրագծաց հետ, չհաշուելով բնականապէս ուրիշ բազմաթիւ տեղեր, ուր ըստ պիտոյից յիշուած են նաեւ հայկականք: Ընդհանուր Ներածութեան մէջ (գլ. Ա) գեղեցիկ կերպով կը բացատրուի թէ ինչպէս Սասանեանց անկամար պարսկական պետութիւնն անդրդովին անցնելով ալ Արարացոց ձեռքը՝ քիչ մ'ետքը գրեթէ լիովին վերահաստատուեցաւ խորոմայ պետութիւնն Արքաանեանց ատեն, որոնք փոխելով Ոմայեանց Ասորական պետութիւնն զէպ ի Միջագետք՝ հիմնեցին զԲագդատ Յիգրիսի վայր, հազիւ քանի մը մղն հեռու հին Տիգրէսէն Սասանեանց մայրաքաղաքէն, թողլով միւս ամէնք՝ մեզի համար հետաքրքրական են բաժիններս "Ջազիրահ" (Միջագետք յատուկ մտք. գլ. Զ—Է), ուր նկարագրուած են ի միջի այլոց կարգա՝ Մծրին, Մարտին, Նիգրիս, Ամր, Տիգրիս ակունք, Նիւրկերտ ու Արշն, Մշերգ, եւն. — "Վերին Նփրատ" (գլ. Ը) կը պարունակէ՝ Արածանի, Մալազկերտ ու Մուշ, Համալտ ու Հիսն-Ջիլադ կամ խորրերը, Արշն-ար-բում կամ Կարին, Նիգնկայ, Մալաթիա, Հիսն-Մանսուր, եւն. — "Բում", այսինքն Հուռմոց կամ Զուռաց աշխարհը՝ չհաշուելով պէսպէս ժա. մանակաւոր փոփոխութիւնք՝ եպպէս Զուրուի շղթայէն անդին ինկած ամբողջ մասն էր Թաու-ջակողման Ասոց հետ միասին (գլ. Թ—Ճ, յատուկապէս՝ բերդաշղթան Մալաթիայէ մինչեւ Զուրու, պիլիկեան գրուեք, Փոքր Ախիա եւն.) ուր յատկապէս նկատի առնուած են նաեւ Հայոց Ռուրինեան պետութիւնն ու խաչակիրք. — "Արքայատական" (գլ. ԺԱ) այն ստեն սահմանակից Վերին Միջագետքի՝ կը հասնէր մինչեւ Նիւրիս եւ Սպիտակ գետ (Safid-rūd), կենդրոն ունենալով Ռուրիա լիճն ու ջրէկայք, գլխաւոր

քաղաքները՝ Դուրէթ, Մարազա եւ Արաաիլ. (քննութեան առնուած են նաեւ Մալմաստ, խոյ, Մարանդ, Նախիջևան, Նրասխայ կամ մուրք, եւն.) — "Վերին եւ հիւսիսարեւմտեան նահանգներ" (գլ. ԺԲ) բնականապէս պիտի ընդգրկէր նաեւ բուն Հայոց աշխարհն ու սահմանակիցքն. ուստի նկարագրուած են ի միջի այլոց՝ բայ ի Մուղանէ եւ յարակիցներէ (Warthân եւն) նաեւ ճշ-խալմ աշխարհներս՝ Առան (յատկապէս՝ Պարտու, Դանձակ, Կուր եւ Նրասխ, եւն.) Շիրուան, Պարստան եւ բուն Հայք (արաբ. Arminiya, յատկապէս՝ Դուրին, Անի, Վանայ լիճն ու Վան, Խալթ, Արճէշ, Բաղէշ, եւն.) որչափ նկարագրած են խալմ մասնակիցները կը թողուեք յիշել միւս բազմաթիւ գլուխները: Այս մեր յիշած մասերուն կը վերաբերին նաեւ քարտեսներէն՝ Տիս, Ա—Դ:

Կը ցուսիք որ չենք կրնար հոս մանրամասնութեանց մէջ մտնել: Եւսմիայն զէպս մեր միջինգարու շրջանին համար շատ օգտակար նպատակ մըն է երկրափորութիւնս եւ նկատելով այս կէտը՝ բազմաթիւ էր որ յաջող ձեռք մը գոնե քաղաածք մ'ընէր երկէս այն մասանց, որոնք հետաքրքրական են միջինգարեան պատմութեան եւ աշխարհագրութեան համար:

Հ. Թ. Տ.

ԲՈՒՅՈՒՆ ԵՒ ՎՈՒՅՈՒՆ

ՈՒՅՈՒՆ ՄԵՆԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱՆԱՆ — Բուկովնայի Հայքը. 161:

ՀԱՄԳԻՏԱԿԱՆ — Ս. Եակոբ Մեծնայ Նայրապետին արունք կողո եկեղեցին եւ ծառքը (պատկերագրք). 170:

ԼԵՋՈՒՌԱՆԱԿԱՆ — Ստուգաբանական հետազոտութիւնք. 172:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Մեծն Տրդատ. 174: — Յուլիոս թոնաբար Թաւրիզի. 176: — Նոյնը, քննական ուսումնասիրութիւն. 180:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ — Հին Հայոց տեղւոյ անունները. 187:

ՄԼՏԵՆԱՆՈՍԱԿԱՆ — Արեւելեան Ամիրապետութեանց աշխարհները. 191:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՂ ԵՒ ՊԱՏՄԱՆԱՆԱՏՈՒ ՆՈՒՐԱԿՈՐ

Գ. ԱՔԱՏԵՆԷ Գ. ՊԱՐԱՆՅ

ՎԻՆԵՆԱ, ՄԻԽԱԵԼԻՆԱ ՏԳՐԱՐՈՒ